

УДК 347

Ярослав Мельник,

канд. юрид. наук, докторант

Інституту законодавства Верховної Ради України

ОБМЕЖЕННЯ СУДОМ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОПОРЦІЙНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена дослідженню можливості обмеження судом цивільних процесуальних прав учасників цивільної справи під час розгляду і вирішення цивільної справи. З'ясовується роль принципу пропорційності у реалізації інституту обмеження процесуальних прав. Доводиться, що як інститут обмежень, так і принцип пропорційності є складниками цивільної процесуальної безпеки, яка, володіючи такими інструментами, покликана забезпечити дотримання порядку в судовому засіданні, процесуальної форми, та національного правопорядку і судової політики.

Ключові слова: обмеження прав, цивільний процес, принцип пропорційності, процесуальна форма, судова політика, безпека.

Постановка проблеми. Система цивільного судочинства заснована на ідеї забезпечення чіткого механізму врегулювання тих цивільних процесуальних правовідносин, які виникають між судом і учасником цивільної справи, надаючи при цьому можливість учасникам цивільної справи у встановлений процесуальною формою спосіб реалізувати процесуальні права та обов'язки.

Натомість забезпечення процесуального порядку під час судового засідання, як і забезпечення стабільності процесуальної форми, визначається процесуальним законом як надані суду повноваження з контролю та керівництва ходу судового засідання тощо (ст. 214 ЦПК України). Такі умови не можуть бути реалізовані без урахування принципу пропорційності (ст. 11 ЦПК України), який за своєю суттю і повинен забезпечити баланс між приватними та публічними інтересами, розгляд справи для сторін, час, що потрібний для вчинення певних дій, тощо.

Однак, з огляду на визначені процесуальним законом умови змагальності процесу, велику кількість учасників справи, численність заявлених клопотань під час розгляду справи, та навіть враховуючи суть матеріально-правових вимог, що впливають зі спору, категорію справи і т. д., зазначимо, що очевидно є проблемність не тільки для цивільної процесуальної форми, але й для системи цивільного процесу. Натомість законодавець передбачив можливість коригувати відповідними процесуальними інструментами процесуальну діяльність суду, ввівши принцип пропорційності та передбачивши мож-

ливість обмеження в реалізації учасниками справи процесуальних прав.

Отже, актуальним є питання про особливості обмеження процесуальних прав, як і питання забезпечення принципу пропорційності в цивільному процесі. Адже процесуальним законом і досі не визначено, за якими критеріями суд може обмежити одні процесуальні права та обов'язки учасників справи, надаючи перевагу іншим, тощо. На нашу думку, дану проблему слід розглядати із застосуванням різних підходів (широкого – з урахуванням правових режимів; та вузького – суто процесуального).

Аналіз та виділення недосліджених частин. У теорії права питання обмеження прав не є новою проблематикою, їх досліджували ряд зарубіжних та вітчизняних учених та практиків. *До прикладу*, в теорії права зазначається, що питання обмеження прав мають насамперед ґрунтуватися на принципі пропорційності. Вважається, що основне його призначення – це, по суті, регламентація відносин, що забезпечує узгодженість між поставленою метою і засобами та способами її досягнення. Адже «загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що подавляє свободу окремої особи». Тобто доводиться, що у цьому разі йдеться не про що інше, як про проблему збалансованості, сумірності публічних (зокрема, державних) інтересів та інтересів окремої особи в разі виникнення потреби в обмеженні її прав [9, с. 60]. За сучасними європейськими стандартами обмеження (а) мають встановлюватися виключно законами; (б) бути про-

порційними до визначеної конституцією і законами мети; (в) обґрунтовані публічними інтересами, необхідними для нормального функціонування демократичного суспільства, або захистом прав інших людей. Крім того, наголошується на тому, що будь-які обмеження прав мають застосовуватися лише у тому разі, (г) якщо не існує інших, менш обтяжливих заходів досягнення мети забезпечення публічних інтересів, прав інших осіб; наслідки обмежень прав не повинні бути надмірними; обмеження не повинні спотворювати суть обмежуваних прав [9, с. 60].

У науково-практичній коментарі до ст. 11 ЦПК України за редакцією професора М.М. Ясинка (2018 р.) проблематика питань обмеження прав розглядається через призму практики ЄСПЛ [18, с. 28–30].

У підручнику із загальної теорії права за редакцією професора, член-кореспондента НАПрН України М.І. Козюбри (2015 р.) наголошується на тому, що у вітчизняній практиці обмеження прав людини нерідко мають місце випадки, коли за нібито формально законним їх обмеженням спотворюється або й зовсім вихолощується принциповий зміст права [9, с. 60].

З цього приводу доцільно навести приклад з точки зору «безпеки соціальних прав». Так, Ю.Г. Барабаш висловлює певне занепокоєння, обговорюючи окремі випадки, зумовлені потребою забезпечення (досягнення) безпекового стану фінансової безпеки на противагу соціальної безпеці. Так, учений, розглядаючи питання феномена «беззахисних прав» на фоні прийнятих Конституційним Судом України двох рішень (рішення від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 та від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012) [15; 16], аналізуючи ці рішення, зазначає, що в 2010–2011 роках під впливом цілої низки обставин відбулась докорінна зміна у доктринальних підходах Суду з питання гарантування соціальних прав. Але суть рішення за результатами розгляду конституційного звернення полягає в тому, що Суд чи не вперше віддав перевагу принципу «фінансової безпеки» (а точніше, пішов шляхом пріоритетності «збалансованості державного бюджету») на противагу неможливості перегляду системи гарантій соціальних прав. Таким чином, у такий спосіб фактично був *заперечений в соціальних правах їх абсолютний характер* (курсив власний – Я.М.) [2]. На додаток до цього аналізовані рішення, очевидно, стосуються більш системних проблем, що пов'язані з інститутом обмеження саме у процесуальний спосіб конституційних прав, як і забезпечення пропорційності та балансу інтересів.

І такі випадки, на жаль, непоодинокі як на системному рівні в судочинстві, так і на локальному і виникають на рівні процесуальних правовідносин. Це і спонукає нас до необхідності проведення відповідного дослідження.

Отже, **метою** дослідження є з'ясування можливості обмеження цивільних процесуальних прав під час здійснення цивільного судочинства. Вирішення цього завдання дасть змогу з'ясувати не тільки мету обмеження процесуальних прав, але й її реалізацію у конструкції забезпечення принципу пропорційності у здійсненні цивільного судочинства. А це сприятиме виконанню завдань цивільного судочинства.

Виклад основної частини дослідження. Як зазначається у теорії права, будь-які права людини, як би не інтерпретувалася їхня природа, реалізуються в суспільстві, нормальне функціонування і розвиток якого можливі лише за умов співробітництва людей, підтримання балансу інтересів окремого індивіда, особи та публічних інтересів [9, с. 59].

А. Барак, розглядаючи питання суддівського розсуду, цілком логічно задається питанням: як має бути досягнутий баланс під час його відправлення? А звідси – як має бути здійснений судовий розсуд? Волночас учений-суддя не міг відшукати остаточної та однозначної відповіді. Усе, що йому вдалося збагнути, це те, що слід виокремлювати окремі фактори, серед яких одні – нормативні, інші – інституційні, а треті – міжінституційні, які і надають судді можливість їх застосовувати та враховувати (брати до уваги). Окрім цього, навіть ті чи інші фактори не здатні, на його думку, у будь-якій справі дати просту відповідь на питання, із якими стикається суддя. Адже світ права надто широкий. Він сповнений красою та мудрістю, а тому у ньому є більше ніж один шлях [3, с. 356].

Але у міркуваннях А. Барака можна углядіти два основних моменти, які пов'язані із (а) пропорційністю через потребу досягнення балансу, (б) механізмом, а по суті, правилами забезпечення при такому «балансі» (пропорційності) суддівського розсуду.

Питання обмеження прав регламентується і в Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII (далі – Закон від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII) [13]. Цей закон має тісний зв'язок із цивільним судочинством на рівні забезпечення національної безпеки щонайменше при встановленні цивільного контролю за виконанням рішень судів (ст. 9).

Водночас, надаючи визначення цивільного контролю в п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII? законодавець зводить суть цього контролю до комплексу правових та організаційних «законних заходів» для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України».

У рамках інституту «обмежень прав і свобод», з огляду на цілі дії Закону від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII, слід звернути увагу й на зміст ст. 31 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р. № 1550-III (далі – Закон від 16 березня 2000 р. № 1550-III) [14], в якій визначається, що «правосуддя на території, де введено надзвичайний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України (і, що особливо варто підкреслити, – Я.М.) введення будь-яких скорочених або прискорених форм судочинства забороняється» (курсив – Я.М.). Це означає, що забезпечення національної безпеки не тільки тісно пов'язане із встановленням того чи іншого правового режиму, але й безпосередньо втілюється через механізм захисту цивільних прав судом, дії цивільної процесуальної системи, де суть цивільної процесуальної форми із захисту прав, свобод та інтересів у цей період, очевидно, не визначається Законом від 16 березня 2000 р. № 1550-III зміною. Отже, процесуальні права та обов'язки, як і судові процедури, не можуть бути «трансформовані» (применшені) за таких обставин.

Таким чином, з огляду на наведені вище концепції, стають очевидними такі рівні обмеження прав: (а) обмеження конституційних соціальних прав у процесуальний спосіб (конституційна концепція); (б) обмеження процесуальних прав у процесуальний спосіб (цивільно-процесуальна концепція); та (в) суто безпекова концепція. Тут варто вказати на очевидний зв'язок останньої із конституційною та цивільною процесуальною концепціями. Також можливо вбачати обмеження прав за рівнями – загальнонаціональним та галузевим, інституційним (у разі обмеження судом конкретного процесуального права в судовому засіданні, в інституті доказування, в конкретній стадії цивільного процесу тощо).

Стосовно пропорційності у розглядуваному аспекті варто викласти такі міркування.

С.П. Головатий, аналізуючи у лекційному матеріалі судову практику стосовно

захисту прав людини, вбачає прийнятним реалізацію інституту обмежень прав у праві. Зокрема, спираючись на практику ЄСПЛ, вчений віднаходить його реалізацію в інституті судових гарантій.

Так, з огляду на суть справи Klass, вчений-дослідник зазначає, що така полягає в тому, що вона виражає суть взаємостосунків між такими цінностями, як людські права, правовладдя та демократія. Якщо демократія є найвищою гарантією людських прав, то в таких справах, як Klass, цінності, представлені правовладдям, попри свою важливість, виступають лише одним чинником у балансі, якого слід досягти між здійсненням особою права, з одного боку, і потребою в обмежувальних заходах для захисту демократичного суспільства загалом – з другого. Тому у цій справі Суд постановив, що судові гарантії не обов'язкові і що вони є бажаними в принципі, однак це було можливим лише тому, що Суд вдовольнився станом справ, коли наявні в державі різноманітні інші гарантії були відповідними (адекватними) такою мірою, що Судові довелося погодитись із німецькою системою [19; 8, с. 386].

Водночас ухвалою Верховного Суду від 31 серпня 2018 року у справі № 813/179/18 суд, постановляючи рішення, «також врахував практику Європейського суду з прав людини, яка сформована у низці рішень та зводиться до того, що право на суд, одним з аспектів якого є *право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеним за змістом обмеженням*, зокрема, щодо умов прийнятності скарг; такі обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована *пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою*; такі обмеження дозволяються опосередковано, оскільки право на доступ до суду за своєю природою потребує регулювання державою, що може змінюватися відповідно до потреб і ресурсів суспільства; держава вправі встановлювати правила судової процедури, в тому числі й процесуальні заборони й обмеження, зміст яких полягає в запобіганні безладного руху у судовому процесі; умови прийнятності касаційної скарги, відповідно до норм законодавства, можуть бути суворішими, ніж для звичайної заяви; зважаючи на особливий статус суду касаційної інстанції, процесуальні процедури у суді касаційної інстанції можуть бути більш формальними, особливо, якщо провадження у справах здійснюється судом після їх розгляду судом першої інстанції, а потім судом апеляційної інстанції» (курсив – Я.М.) [17].

Повертаючись до думки С. П. Головатого, варто вказати на те, що у висновках вчений зазначає, що цінність судових гарантій у дещо іншому ракурсі впливає з рішень двох справ: справа Sakik [20; 8, с. 387] (де позиція Суду полягає в тому, що судовий нагляд (а по суті, контроль – Я.М.) за дією виконавчої влади є істотно важливим, аби мінімізувати ризик свавільного <...> та гарантувати правовладдя); та справа Funke (позиція Суду полягає в тому, що пошукові дії держави не можуть вважатися такими, що є необхідними в демократичному суспільстві, у разі, коли відсутні належні юридичні приписи стосовно цього: якщо не передбачено, що для пошукових дій потрібно мати судовий ордер, то така нормативна система має невизначений характер, вона сповнена прогалин, а тому є неприйнятною) [21; 8, с. 387].

Натепер у цивільному судочинстві *принцип пропорційності* закріплений у ст. 11 ЦПК України. Цією статтею встановлено, що «суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо».

У науково-практичному коментарі до ЦПК України зазначається, що принцип пропорційності належить до загальноєвропейських принципів міжнародного права, що відображає необхідність дотримання необхідного балансу інтересів у разі втручання держави у приватноправову сферу. Цей принцип повинен бути спрямований на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів у сфері відправлення правосуддя у цивільних справах, відповідно до чого під час розгляду справи у порядку цивільного судочинства та ухваленні рішення у справі цілі обмежень прав людини повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються [18, с. 29–39]. Як бачимо, дослідники в цьому разі спираються, скоріше, на оціночність понять, якими є «розумність», «істотність» тощо. Але, вочевидь, концепт «пропорційності» та «обмежень» дорівнює концепції забезпечення «безпеки» в цивільному процесі. А по суті, в силу керівних функцій у ході судового розгляду, судового засідання чи то керування такими досягається одна мета – усунення процесуальних

конфліктів та уразливих станів цивільної процесуальної форми, її ускладнення.

Верховний Суд у своїй правовій позиції (постанова від 17.10.2018 у справі № 681/203/17-ц) стосовно пропорційності зазначив: «дотримання принципу «пропорційності», як визначено практикою застосування норм права Європейським судом з прав людини, передбачає, що втручання в право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, все одно буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано розумної пропорційності між втручанням у право особи та інтересами суспільства. Ужиті державою заходи мають бути ефективними з точки зору розв'язання проблеми суспільства і водночас пропорційними щодо прав приватних осіб. Оцінюючи пропорційність, слід визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав і свобод заінтересованої особи, оскільки обмеження не повинні бути надмірними або такими, що є більшими, ніж необхідно для реалізації поставленої мети» [7; 10].

Слід бути солідарним і з думкою Р.А. Майданіка, який розглядає пропорційність разом із правовою аномалією. Зокрема, вчений доводить, що правова аномалія, будучи зумовленою подальшим регулюванням принципу пропорційності, допускає можливість обтяження державою суб'єктивного права особи не будь-якими обмеженнями, а лише тими, які не мають ефекту значного індивідуального тягаря, оскільки такий вплив перетворює титул власника, інше суб'єктивне право в невигідне для його носія благо [1, с. 37]. Фактично за таких обставин стає можливим продовжити ідею обмежень та пізнати їх сенс з іншого боку. Власне, в контексті безпеки забезпечення правопорядку, встановлення контролю над виниклою процесуально-правовою ситуацією саме безпековий складник є тим узагальнюючим елементом, який надає пояснення щодо процесу усунення небажаних та ризикових процесуальних дій без чіткого передбачення судом результатів процесуально-правової поведінки учасника процесу або ж самої діяльності суду.

При цьому в літературі зазначається, що пропорційність у встановленні обмежень проявляється й через такі аспекти, як: (1) придатність засобів впливу на особу, що перевіряється принциповою можливістю досягнення поставленої мети; (2) мінімальність, яка передбачає наявність і вибір альтернативних засобів та найбільш обтяжливих для основних прав; (3) збалансованість, що впливає зі знаходження компромісу між

конфліктними індивідуальними та суспільними цінностями за їх важливістю та значенням [1, с. 33].

Звідси, слід задатись питанням: чи визначені сьогодні в ЦПК України засоби обмеження? Ні. Чи визначено конкретний перелік процесуальних прав, які можуть бути обмеженими? Ні.

Звісно, якщо цивільні процесуальні права класифікуються на загальні та спеціальні, як і обов'язки, то очевидно, що предметом обмеження можуть такі і бути, але з огляду на зміст ст. 11 та ст. 214 ЦПК України.

Як зазначається в юридичному енциклопедичному довіднику, сучасна філософія права намагається поєднати два підходи («реальний» та «ідеальний») в питаннях засад права (англійською – foundations of law (тобто основ права, підвалин права)) як визначальні, вихідні умови права, детермінанти його змісту, на які воно спирається та які становлять його фундамент [5, с. 274, 273]. Не вдаючись до дискусії, варто звернути увагу на неподолане протиріччя між цими двома підходами, яке проявляється з точки зору потреби оцінки «реального» пізнання засад права. Так, зазначається, що реальні засади права пов'язані насамперед із певними емпіричними факторами, що впливають на право та його дієвість, вони виступають переважно у функції зовнішніх умов (*обмежуючих факторів* – курсив власний – Я.М.) у діяльності законодавця чи то судді. З цього приводу німецький філософ права Г. Ротлойтнер систематизував такі засади, поділивши їх на трансцендентні та іманентні; у свою чергу іманентні засади – на позаправові та внутрішньоправові; а позаправові засади – на природні та соціальні («створені людиною») [5, с. 275]. А Т. Михайлина зазначає, що «легізму властиво визнавати обслуговуючу, фонову роль правосвідомості, яка є «підконтрольною» офіційному курсу держави, через яку держава утворює керівні настанови і на яку спирається як на надійний фундамент свого існування» [11, с. 227]. Фактично сьогодні судове праворозуміння характеризується легістським підходом.

Вчений-цивіліст Є.О. Мічурін, досліджуючи обмеження майнових прав у цивільному праві, справедливо вбачає потребу виділяти систему принципів обмежень майнових прав. До таких він відносить: (а) принцип забезпечення обмеження здійснення прав фізичних осіб відповідно до їх призначення; (б) принцип об'єктивності обмежень майнових прав фізичних осіб; (в) принцип розумності обмежень майнових прав фізичних осіб; (г) принцип обгрунтованості обмежень майнових прав фізичних осіб; (д) принцип винятко-

вості обмежень майнових прав фізичних осіб; (ж) принцип правомірності обмежень майнових прав фізичних осіб; (з) принцип пропорційності обмежень майнових прав фізичних осіб; (е) принцип встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб; (є) принцип соціалізації обмежень майнових прав фізичних осіб [12, с. 212–234].

І.В. Бондар, досліджуючи обмеження особистих немайнових прав у цивільному процесі, доходить висновку, що такі полягають в унеможливленні здійснення особистого немайнового права повною мірою та навіть звуженні змісту такого права, що може мати місце у разі ускладнення його здійснення або ж зменшення варіантів можливої поведінки суб'єкта права порівняно з тим, які надає законодавство в межах конкретного особистого немайнового права, шляхом встановлення уповноваженим органом (в даному випадку – судом. – Я.М.) чи посадовою особою різних заборон, обов'язків чи дозволів. Вчена-дослідниця також вважає, що обмеження встановлюються задля охорони прав суспільства або інших уповноважених осіб та характеризуються тимчасовими, просторовими чи то суб'єктивними ознаками [4, с. 40].

Проте тут для більш прийняттого (адекватного) розуміння підходів до обмеження та пропорційності слід звернути увагу на слушну позицію С.П. Головатого стосовно такого.

Зокрема, вчений-дослідник у межах диспуту про внутрішній географічний вимір універсальності людських прав зазначає, що такий із-поміж інших вимог включає функціональний аспект внутрішнього виміру людських прав, що охоплює: (а) якщо є потреба в застереженнях щодо прав (тобто в їх обмеженні), то при цьому слід поважати принцип оптимізації людських прав (тобто слід *дотримуватись принципу найменшого обмеження* (що є вкрай важливим; курсив власний. – Я.М.)), а також (б) втручання в людські права повинні: бути засновані на приписах права; спиратися на легітимну підставу; бути такими, що є неодмінними в демократичному суспільстві; бути єдиним цілком відповідним (адекватним) засобом досягнення певної легітимної підстави (себто відповідати принципу сумірності (пропорційності)); (в) стрижень (ядро) людських прав, тобто сама їхня природа, сама їхня сутність, не має зазнавати ураження; (г) дієвий (ефективний) судовий захист людських прав є обов'язковим, що не припускає жодних винятків» [8, с. 415–416].

Зрештою, враховуючи сутність цієї ідеї, а власне, ідеї, яка відображає певні процеси та механізм впливу «обмежуючих фак-

торів» дієвості права щодо їх засадничих умов, неважко, на нашу думку, помітити саме модель «рефлекторності» права як характеристики його природи, проявленої за певних обставин. Адже у тлумачному словнику української мови «рефлекс» позначається як «реакція живого організму <...> на зовнішнє середовище <...>, викликана зовнішнім подразником», а також «наслідок, результат чого-небудь; вторинне явище, викликане іншим явищем». Виділяється умовний та безмовний рефлекс. Натомість «рефлексивний» – такий, «що відбувається, проходить» [6, с. 526], тобто такий, що пов'язаний із процесом, чи такий, що відбувається внаслідок процесу, певної діяльності. Це означає, що фактори обмеження можуть бути викликані реальними засадами основ права.

Висновки.

На підставі викладеного варто вказати на те, що за концепцією обмеження та пропорційності в цивільному процесі можливо споглядати з точки зору безпекового законодавства та дії правових режимів, які набувають процесуального механізму. Водночас видається очевидним констатувати і те, що судові гарантії можуть бути обмежені у судовий спосіб, як і стосовно гарантованих конституційних соціальних прав.

Принцип пропорційності у цивільному судочинстві за своєю суттю полягає в тому, аби забезпечити реалізацію найбільш доцільних (релевантних) прав та обов'язків під час розгляду цивільної справи. У цьому відображається принцип безпеки цивільного процесуального права. Водночас пропорційність неможлива без інституту обмеження цивільних процесуальних прав та обов'язків. Обмеження не означає заборони, тому що не позбавляє, а лише призупиняє дію у тій чи іншій процесуально-правовій ситуації (процедурі). Натомість право на безпеку є абсолютним правом і тому не може бути обмеженим. Інакше суть цивільної процесуальної форми нівелюється. Адже за таких обставин втрачається можливість забезпечити та стабілізувати цивільну процесуальну форму під час здійснення цивільного судочинства, нівелюється можливість встановлення контролю за процесуальною поведінкою учасників справи; виявлення ризиків та загроз; усунення та додання ускладнень, що виникають у процесі розгляду цивільної справи, ефективного усунення процесуального конфлікту шляхом примирних процедур, встановлення контролю за виконанням рішень суду тощо.

Список використаних джерел:

1. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посібник. 2-ге вид., перероб. та доповн. / за заг. ред. Р.А. Майданика. К.: Юстініан, 2010. 1008 с.
2. Барабаш Ю. Беззахисні права чи необґрунтовані сподівання? – роздуми правника з приводу конституційних засобів захисту соціальних прав. Голос України від 05.05.2016. URL: <http://www.golos.com.ua/article/268300>.
3. Барак Аарон. Судейское усмотрение / перевод с английского. М.: Издательство НОРМА, 1999. 376 с.
4. Бондар І.В. Особисті немайнові правовідносини в цивільному процесі. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 4. С. 37–41.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.2. Філософія права / редкол.: С.І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 1128 с.
6. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Харків; Фоліо, 2005. 767 с.
7. ВС звернув увагу на дотримання принципу пропорційності при розгляді позову про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини. Судова практика. 08.11.2018. URL: http://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vs-zvernuv-uvagu-na-dotrymannya-pryntsyu-proporsiynosti-pry-rozglyadi-pozovu-pro-vyznachennya-doda/?utm_source=divr.it&utm_medium=facebook&utm_campaign=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%D0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE
8. Головатий С. Про людські права. Лекції. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
9. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Кірюшин А.А. Незначний часовий проміжок між закінченням строку прийняття спадщини та подачею позовної заяви про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини є підставою для задоволення таких вимог. URL: https://protocol.ua/ua/vs_ktss_neznachniy/.
11. Михайлина Т. Детермінація типології праворозуміння через правосвідомість. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 225–228.
12. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. Х.: ЮрСвіт, НДІ Приватного права і підприємництва АПРн України, 2008. 482 с.
13. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>
14. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. №1550-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік»: Конституційний Суд; Рішення від 26.12.2011 № 20-рп/2011: Нормативні акти Конституційного Суду України / Висновки Конституційного Суду України / 2016 рік / 2-в/2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>.

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в систем-

ному зв'язку з окремими положеннями Конституції України: Конституційний Суд; Рішення від 25.01.2012 № 3-рп/2012: Нормативні акти Конституційного Суду України / Висновки Конституційного Суду України / 2016 рік / 2-в/2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>.

17. Ухвала Верховного Суду від 31 серпня 2018 року у справі № 813/179/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76221555>.

18. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д. ю. н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2018. 604 с.

19. Case of Klass and Others v. Germany (application no. 5029/71) 2 EHHR 214, IHRL 19 (ECHR) 1978, 6 September, A 28 (para 10).

20. Case of Sakik and Others v. Turkey (applications nos.: 23878/94; 23879/94; 23880/94; 23881/94; 23882/94; 23883/94) [1998] 662, 26 November 1997 (Reports 1997-VIII).

21. Case of Funke v. France (applications no: 10828/84) [1993] 1 CMLR 897, 25 February 1993.

Статья посвящена исследованию возможности ограничения судом гражданских процессуальных прав участников гражданского дела при рассмотрении и разрешении гражданских споров. Выясняется роль принципа пропорциональности при реализации института ограничения процессуальных прав. Доказывается, что как институт ограничений, так и принцип пропорциональности являются составляющей гражданской процессуальной безопасности, которая, обладая такими инструментами, призвана обеспечить соблюдение порядка в судебном заседании, процессуальной формы, а также национального правопорядка и судебной политики.

Ключевые слова: ограничение прав, гражданский процесс, принцип пропорциональности, процессуальная форма, судебная политика, безопасность.

The article is devoted to the investigation of the possibility of limiting the civil procedural rights of the participants of a civil case by the court during the consideration and resolution of a civil case. The role of the principle of proportionality in the implementation of the institution of restriction of procedural rights is determined. It appears that both the institution of restrictions and the principle of proportionality are part of civil procedural security, which, having such instruments, is intended to ensure observance of the order in the court session, the procedural form, and national law and order and judicial policy.

Key words: restriction of rights, civil process, principle of proportionality, procedural form, judicial policy, security.